

Xavier Antich, guanyador del Premi Joan Fuster d'assaig, entrevista al gran intel·lectual francès

Emmanuel Lévinas, filòsof del segle

Amb motiu de la publicació d'*El rostre de l'altre. Passeig filosòfic per l'obra d'Emmanuel Lévinas* (editat per Tres i Quatre), EL TEMPS ha proposat al seu autor, Xavier Antich, d'atansar-nos a la vida i l'obra d'aquest pensador francès, que ja és molt present als debats intel·lectuals d'Europa.

Emmanuel Lévinas és, sense cap dubte, un personatge cabdal de la filosofia del segle XX: la seva obra, limitada al començament a un petit cercle d'estudiosos, s'ha fet objecte, amb el pas dels anys, de reconeixements explícits i incondicionals des dels sectors més heterogenis i exigents del panorama filosòfic.

¡Curiosa paradoxa la que la història reservava a aquest silenciós pensador, allunyat sempre de tots els corrents de moda en la veïna França! Indiferent als excessius afalacs que, durant uns anys, reben alguns "prestigiosos" oracles (els mateixos que avui ocupen ja només unes poques línies en el martirologi filosòfic del nostre temps), Lévinas ha anat ciseillant, en la solitud de l'estudi, una obra singular i personalíssima, imprescindible per a entendre què ha estat, en el nostre segle, el més fèrtil corrent de la filosofia contemporània: la fenomenologia.

Lévinas ha d'esperar fins al 1961, amb 55 anys, per a començar a fer classes a la Universitat i perquè una obra seva, *Totalitat i infinit*, provoqui l'admiració unànime dels pensadors centroeuropeus. Estudiada des de llavors amb molt deteniment a França, Anglaterra, Itàlia, Alemanya i els Països Baixos, comença a ser conegut, tot i que molt lentament, al nostre país, confirmant així una desídia intel·lectual que difícilment pot justificar-se per condicionants geogràfics, polítics o lingüístics.

Nascut a Lituània a començament de segle, va viure la primera guerra europea, la revolució russa i l'estalinisme, l'escalada del nacional-socialisme, la segona guerra i els camps de concentració, la creació de l'estat d'Israel, la reconstrucció d'una Europa en blocs, el Maig del 68, el perill dels arsenals nuclears i, com nosaltres, l'enfonsament del comunisme dels països de l'est i la conversió de l'atur en un problema a gran escala. Però, com ell mateix ha escrit, "tot això és massa per a una sola

generació": testimoni d'excepció de l'Europa del nostre segle, la seva obra en constitueix l'intent de comprensió i, potser, d'esmena crítica.

Lévinas ens ha rebut al seu pis parisenc del barri d'Auteuil i s'ha avingut a fer-nos un retrat personal, contestant les nostres preguntes. Hem preferit atansar-nos a l'aspecte humà de Lévinas perquè, de la seva filosofia, en parlen a bastament els més de vint llibres que ha anat publicant, al llarg d'aquests 87 anys de saviesa.

INFÀNCIA, ADOLESCÈNCIA I JOVENTUT

—*El seu país natal és Lituània: vostè va néixer a Kovno, l'any 1905, encara sota el règim tsarista.*

—Sí, efectivament. Kovno era una antiga ciutat lituana amb força sinagogues i molts llocs d'estudi; allí vaig tenir el meu primer contacte amb la llengua russa i amb l'hebreu, els dos vehicles de la meva iniciació intel·lectual. El rus era la meua llengua materna i la vaig aprendre a llegir a casa, tot sol, desxifrant els textos que em queien a les mans; la meua primera lliçó va ser la paraula "K-A-K-A-O", escrita als pots que la meua mare em deixava per esmorzar. L'hebreu modern, al contrari, el vaig començar a estudiar a partir dels sis anys, amb l'ajut d'un mestre.

—*La seva família era jueva, però això no va ser un inconvenient a Kovno, ja que mai no hi havia hagut un ghetto.*

—Gens, perquè els jueus eren antics ciutadans de Kovno, fins al punt que habitaven la part més antiga de la ciutat, i participaven activament en la vida ciutadana, per pròpia iniciativa, disposats a fer-ho sense cap mena de pressió.

—*Vostè ha escrit que "Lituània designa una de les parts d'Europa oriental on el judaisme coneix el seu desenvolupament espiritual més alt".*

—És cert, i sóc conscient que això és

molt difícil d'explicar, independentment de les raons objectives que ho confirmen, com l'incomparable nivell d'estudis tal·múdics: la forta presència del judaisme, però, era més aviat en l'atmosfera, quelcom que es podia gairebé respirar...

—*La llengua russa li va permetre de conèixer la gran tradició novel·lesca de Tolstoi, Dostoievski, Gogol, etc. ¿Quina importància va tenir aquesta literatura en la seva vocació filosòfica?*

—El coneixement d'aquests autors serà per a mi una de les experiències més profundes que he viscut. Encara avui m'admira la genialitat expressada en un pensament dels germans Karamàzov, quan diu que "nosaltres som responsables de tot i de tots, i jo més que cap altre". De fet, vaig llegir-los abans de començar els meus estudis filosòfics i, certament, la inquietud i la preocupació vital d'aquests autors tindrà molt a veure amb la meua futura orientació filosòfica. Cal tenir en compte, a més, que, a través de la literatura russa, nosaltres podem accedir a tota la literatura occidental, ja que tot era religiosament traduït, malgrat el tsarisme: Goethe, Shakespeare...

—*Efectivament, Shakespeare és una altra presència habitual en les seves obres, cosa poc freqüent tractant-se d'un filòsof. Vostè ha arribat a escriure que "de vegades, em sembla que tota la filosofia no és sinó una meditació de Shakespeare".*

—Es produïa un veritable desig d'accedir a Europa a través de la cultura, i Shakespeare era un referent obligat. Shakespeare, de fet, m'ha interessat sempre, per la lucidesa amb què alguns dels seus personatges accedeixen a l'existència: Hamlet, Lear, Macbeth apareixen repetidament als meus textos, perquè les seves preocupacions són molt a prop de les nostres. Alguns versos shakespearians han estat una font constant de reflexió i quan els cito són molt més que simples il·lustracions o referents literaris.

—El 1914 marxa amb la seva família cap a Ucraïna i és allí on el sorprendrà la Revolució d'Octubre. Vostè encara era molt jove, però, per a la seva família, burgesa i jueva, ¿què van representar aquests fets?

—Un canvi molt esperat, des de feia temps, i també per als jueus. A Kovno la vida era força normal —ja ho hem dit—, però, en general, amb el tsarisme, els jueus eren legalment ciutadans de segona categoria i aquests canvis desvetllaren unes certes expectatives. Les coses, però, van canviar molt ràpidament amb la revolució bolxevica: per a la petita burgesia jueva va ser una autèntica catàstrofe. La inseguretat de la situació va fer aconsellable el nostre retorn a Lituània al 1920, un any després que aconseguís la independència.

—Ha conegut el començament i la fi de l'estat comunista; malgrat tot, per a vostè, el marxisme ja va deixar de ser una esperança amb l'adveniment de l'estalinisme, ¿veritat?

—Completament. Si bé en el marxisme més originari pot trobar-se, al costat d'altres tesis molt discutibles, un cert reconeixement del proïsme, és aquest mateix marxisme el que, més tard, esdevé estalinisme, amb totes les conseqüències. I l'estalinisme, amb tot el seu terror organitzat, suposa la fi de qualsevol esperança dins del socialisme mateix. Aquest procés va alliberar psicològicament molts jueus del seu compromís inicial amb el comunisme: això no ho havia dit mai, però és cert.

Vostè ha dit que "era la ciutat més propera a Lituània".

—¡Ah, sí, però només en l'espai! Aquesta era la gran preocupació de la meua mare. Però ¿per què Estrasburg? Sens dubte, per la seva gran universitat, que llavors tenia un enorme prestigi i una reconeguda tradició. Allí començo els estudis superiors: un any de llatí, i, després, els estudis filosòfics, de la mà de Guérout, Carteron, Charles Blondel i altres, deixebles tots ells d'Henri Bergson, un pensador importantíssim aleshores, que

Lévinas, em vaig persuadir, amb una meua evidència, que la filosofia era la vida mateixa, la joventut mateixa; la filosofia serà, des de llavors, la nostra companya per sempre, de dia, de nit, la nostra amiga clandestina."

—Un bell pensament, excessiu. He de dir que també la meua filosofia manté un estret lligam amb la seva literatura, de fet; molts estudiosos ho han assenyalat. Per damunt de tot, però, és la relació personal amb ell el que més m'ha influït: sempre he admirat la seva audàcia.

—L'any 1928 s'atansa a Freiburg, on ensenya el fundador de la fenomenologia, Edmund Husserl, veritablement el filòsof més important d'aquell moment.

—Sí, allí vaig assistir als seus dos darrers cursos a la Universitat (un d'ells, precisament, sobre la intersubjectivitat): l'impacte filosòfic que em va produir fou inesborrable. La meua tesi doctoral és dedicada a la seva teoria de la intuïció.

—Tesi de la qual Paul Ricoeur ha dit que "ella, tota sola, inaugura els estudis husserlians a França".

—I el 1931 tradueixo al francès un dels darrers llibres de Husserl: les *Meditacions cartesianes*.

—Immediatament després de la seva primera edició alemanya.

—I m'he ocupat d'ell fins avui: els meus darrers cursos a la Sorbona, ja jubilat, tractaven sobre temes husserlians i, als dos darrers llibres que he publicat, presento encara diversos articles sobre ell. Husserl ha estat, com cap altre,

una font inesgotable per al meu pensament: això és indiscutible. A més, hi vaig tenir molta relació, amb ell: vaig estar a casa seva sovint i sempre va tractar-me de forma molt cordial; fins i tot, vaig donar classes de francès a la seva dona.

—També a Freiburg, coneix Martin Heidegger, que només l'any anterior havia publicat *Èsser i temps*.

—Efectivament: vaig anar-hi per conèixer Husserl i vaig descobrir-hi Heidegger. Allí vaig llegir *Èsser i temps*, un dels llibres més bells de la història de la filosofia i, com gairebé tothom, em vaig sentir colpit per l'originalitat de les seves anàlisis

"Les vides dels jueus estan marcades per sempre a causa d'una tragèdia que ens distingeix dels altres."

ARKIU

ELS ANYS D'APRENENTATGE

—¿Per què se'n va anar, de Lituània, l'any 1923?

—La meua família sempre havia sentit una gran preocupació intel·lectual; vostè ja sap que el meu pare tenia una llibreria a Kovno i que s'havia ocupat de la nostra formació com una cosa prioritària. En aquest sentit, la màxima aspiració consistia a fer els estudis superiors a Occident: en concret, nosaltres pensàvem en França.

—¿Per què precisament Estrasburg?

avui és negligit molt injustament. No oblidem que Heidegger no hauria parlat del temps com va parlar sense l'anàlisi de Bergson del concepte de "durada". Llavors era encara viu, tot i que ja no ensenyava, però havia format tots els meus mestres, i la seva influència m'arribà a través de l'entusiasme que, en ells, despertava la seva obra.

—Es també a Estrasburg on coneix Maurice Blanchot, amb qui mantindrà una amistat molt estreta. Blanchot sempre ha reconegut un gran deute respecte a la seva filosofia, i ha arribat a escriure de vostè el següent: "des que vaig retrobar

El pensament d'Emmanuel Lévinas (dreta) va inspirar *El rostre de l'altre*, obra amb què Xavier Antich guanyà el passat premi Joan Fuster d'assaig.

ARXIU

de l'existència humana. Mai no he amagat la meua fascinació per aquesta obra, ni tan sols després de la posició política de Heidegger.

—Heidegger accedeix al Rectorat de la Universitat el 1933, i el seu compromís amb el nacional-socialisme és avui ben conegut, així com el seu silenci posterior. Vostè ha escrit que "es pot perdonar molts alemanys, però hi ha alemanys que és difícil de perdonar; és difícil de perdonar Heidegger".

—Això és cert. A més, per mi, sempre ha estat incomprendible que un filòsof de l'alçada de Heidegger pogués comprometre's amb el hitlerisme i el pogués abonar, usant el seu càrrec acadèmic i el seu prestigi.

HUMILIATS I OFESOS

—Ja nacionalitzat francès, és mobilitzat el 1939, però ben aviat és fet presoner pels alemanys a Rennes, on passa els primers mesos de captiveri. Poc després és conduït a un stalag, dins d'Alemanya.

—Sí, un camp de presoners per a oficials i soldats, dins del qual ens van separar als jueus, de la resta de francesos: nosaltres constituïem un destacament que anava a treballar al bosc. Allí, però, no vam ser tractats amb cap mena de violència; del terror dels camps i les cambres de

gas, només vam tenir notícies més endavant.

—L'any 1986 vostè reconeix que "encara avui, em dic que Auschwitz ha estat comès per la mateixa civilització de l'idealisme transcendent".

—Això és així, i em sembla espantós. Sempre m'he preguntat per aquesta relació, però no hi he trobat cap resposta.

—La seva percepció dels perills del nacional-socialisme es produeix ben aviat. Fa poc he descobert un text seu, publicat el 1934, gairebé l'endemà de l'arribada de Hitler al poder, titulat "Algunes reflexions sobre la filosofia del hitlerisme". Aquí podem llegir: "La filosofia del hitlerisme posa en qüestió els principis mateixos d'una civilització. No és tal o tal dogma de la democràcia, [...] que està en joc, sinó la humanitat mateixa de l'home". Escrit el 1934, resulta gairebé profètic, ¿no?

—Sí, malauradament. Llavors tenia la convicció que no estàvem prou assegurats contra aquesta possibilitat, de què tot el nostre futur immediat depenia, sobretot com a jueus.

Jankélévitch ha dit que els jueus tenim en comú, sobretot, el fet d'ésser supervivents, perquè allò que ens és més essencial, individualment, és que cadascú de nosaltres és aquí no se sap com, per una distracció de la Gestapo. Les nostres vides estan marcades per sempre a causa

d'una tragèdia que ens distingeix dels altres.

—I què en pensa, dels intel·lectuals francesos que, com Céline, van col·laborar amb el nazisme, i amb qui ha de compartir la postguerra?

—Bé, Céline, en concret, era un escriptor molt gran, però s'inclou en una llarga tradició antisemita que ell no va inventar. Això és molt present en l'ús que, en les seves novel·les, fa de l'argot: és una novetat, però és terriblement baix, ofensiu, vulgar. Fa molt poc vaig veure una fotografia seva en un magatzem, prop d'aquí: la seva visió, malgrat el temps transcorregut, encara em va esglaiar, i no hi he tornat a entrar. Hi ha records difícils d'oblidar. Ara bé, a França, també hi ha tota una altra tradició que no té res a veure amb això, i que entronca amb Descartes, Malebranche, la Il·lustració: no es comprèn res de la França més veritable sense aquesta altra presència.

LA PLENITUD DE LA VIDA

—¿I després de la guerra?

—Sóc nomenat director de l'Escola Normal Oriental, i el 1961 començo les classes a la Universitat de Poitiers; després, Nanterre i, finalment, de la mà d'Alquié, a la Sorbona, on faig classes fins i tot després de jubilar-me.

—No n'ha parlat gaire, de la seva expe-

riència com a professor, però ens ha deixat una imatge molt bella del que, per a vostè, significava l'ensenyament: "cal, en certa manera, bufar les cendres ardents perquè la flama revifi".

—És clar, com a filòsof, només es pot procurar que els altres arribin a una convicció per ells mateixos, a una evidència millor que la que abans posseïen. També hi havia l'aspecte prosaic: la rigidesa dels programes, els exàmens. Als cursos, en general, he seguit el fil de les mateixes preocupacions de l'obra escrita: pensar conjuntament amb els altres, però, sempre m'ha estat un ajut.

—Vostè ha dividit els seus llibres en dos tipus de treballs.

—Efectivament: les obres purament filosòfiques i les que són confessionals, religioses —el judaisme és l'altra aventura de la meua vida—. És tracta de dos llenguatges diferents, de dues formes de parlar.

(Lévinas s'estén a propòsit del paper que el judaisme té en la seva pròpia filosofia, i ens parla de Chouchani, el mestre de qui aprendrà a intepretar el Talmud...)

—En algun lloc ha caracteritzat el "Maig del 68" de "temps difícils".

—Llavors era a Nanterre i, efectivament, van ser uns dies de molta agitació i molta violència, en què era impossible seguir els cursos amb normalitat. Jo no hi vaig participar, no era el meu caràcter; a més, allò era el resultat d'una tradició crítica que no era del tot la meua.

—¿I la seva relació amb l'existencialisme i amb Jean-Paul Sartre?

—L'existencialisme, el vaig observar com un espectador, tot i que compartíem una preocupació en comú per alguns temes (la solitud, l'angoixa), segurament per influència de Heidegger. La relació

Emmanuel Lévinas amb Jean-Paul Sartre, quan aquest últim va rebre el Doctorat honoris causa per la Universitat de Jerusalem, el 1976.

D. FRANK

Totalitat i infinit no va ser reconeguda fins al 1961, quan ell tenia 55 anys.

LUC PERENOM

amb Sartre, tot i no ser íntima, va ser molt cordial; era molt adorat pels seus alumnes i sempre deia el que pensava. M'admirava la seva activitat i la contínua defensa dels desprotegits.

—Amb qui ha tingut una relació força intensa, humanament i intel·lectualment, és amb Jacques Derrida i Paul Ricoeur.

—Tot el que penso de Derrida és bo: és una persona d'una gran energia i d'un pensament molt dens; he escrit sovint sobre ell, i ell m'ha dedicat un estudi. Tinc en ell una gran esperança. Paul Ricoeur és molt més calmat; molt capacitat, però també molt humà; és un geni i un estil de francès que jo m'estimo, una autèntica intel·ligència francesa. El seu darrer llibre és una discussió amb mi, encara que no sé si em mereixo tot el que allí diu de mi.

La conversa deriva cap alguns temes que el preocupen: els rebrots del nacional-socialisme a Alemanya, les manifestacions de xenofòbia a molts països europeus, l'esclat imparable de violència als Balcans, les converses sobre la pau de l'Orient Mitjà (esgarriat encara per la deportació en massa de palestins al desert, que no dubta a qualificar d'"inhumana"). I el temps se'ns fa curt, mentre ens parla del seu fill, professor d'anàlisi al Conservatori de París (en un prestatge veiem alguns enregistraments seus de Beethoven), de la seva filla metgessa, dels seus néts...

Deixem Lévinas treballant, amb el Talmud i alguns comentaristes, els llibres amb què ens ha rebut i dels que no s'ha separat mentre hem estat amb ell. L'endemà és el sàbbat i, seguint un vell costum que es resisteix a deixar, tornarà a la sinagoga, on comentarà públicament el verset que li van proposar.

Xavier Antich

L'obra de Lévinas ocupa per mèrits propis un paper cabdal en la filosofia del segle XX.

DANIEL LEVEY